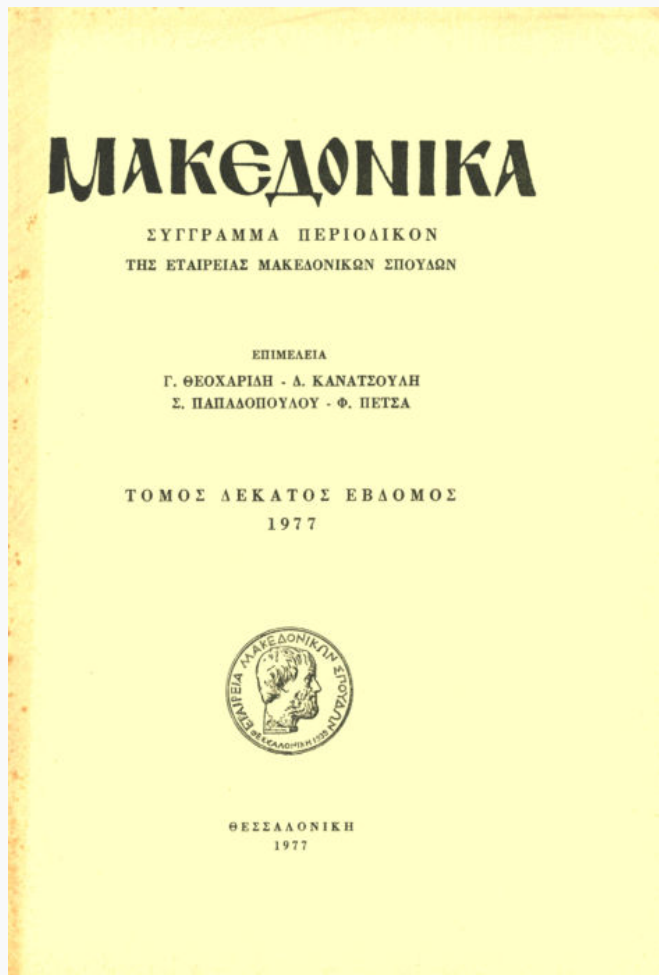

Μακεδονικά

Τόμ. 17, Αρ. 1 (1977)

Πιχαλαίνω, χαλεπώνω

Χρήστος Τζιτζιλής

doi: [10.12681/makedonika.377](https://doi.org/10.12681/makedonika.377)

Copyright © 2015, Χρήστος Τζιτζιλής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τζιτζιλής Χ. (1977). Πιχαλαίνω, χαλεπώνω. *Μακεδονικά*, 17(1), 414–415. <https://doi.org/10.12681/makedonika.377>

ΠΙΧΑΛΑΙΝΩ, ΧΑΛΕΠΩΝΩ

Τὸ ρ. *πιχαλαίνω* τὸ χρησιμοποιοῦν στὰ χωριά Πεντάπολη καὶ Χρυσὸ τῶν Σερρών μετὰ τὴν σημασία τοῦ «χαλαρώνω, βαραίνω ἀπὸ τὴ νύστα ἢ τὴν κούραση». Εἶναι φανερὸ πὺς ἔχουμε νὰ κάνουμε μετὰ τὸ ἀρχαῖο ρ. *ἀποχαλῶ* πού, γιὰ νὰ φτάσει στὴ μορφὴ μετὰ τὴν ὁποία τὸ συναντοῦμε στὰ ἰδιώματα τῶν χωριῶν πού ἀναφέραμε, ἀκολούθησε τὴν ἐξῆς φωνητικὴ ἐξέλιξη: *ἀποχαλῶ* > *ἀποχαλαίνω (πρβλ. *ἀποχαλάνω*¹⁾) > **πιχαλαίνω*². Ἡ σημασιολογικὴ συγγένεια μετὰ τὸ ἀρχαῖο ρ. *ἀποχαλῶ* [*ἀπό* + *χαλῶ* (= χαλαρώνω)] εἶναι τόσο φανερή, πού κάθε προσπάθεια γιὰ παραπέρα διασάφηση εἶναι, νομίζω, περιττή.

Χαλεπώνω τὸ ρῆμα αὐτὸ, πού τὸ συναντοῦμε μετὰ τὶς μορφές *χαλεπών-ναι* (Κάρπαθος³), *χαλιπώνον* (Σιάτιστα⁴, Γέρμα Καστοριάς⁵, Πυλαία Θεσ/νίκης, Πεντάπολη Σερρών), *χαλ'πώνον* (Γαλάτιστα Χαλκιδικῆς⁶) καὶ *χαλ'πώνει*⁷ (Λευκάδα), ἔχει τὶς ἀκόλουθες σημασίες: 1) χάνω τὴ θερμότητα (γιὰ φαγητὸ) ἢ τὴ φλόγωση (γιὰ πρῆξιμο), 2) χαμηλώνω, ἐλαττώνω, 3) κοντεῦω νὰ σβῆσω, 4) σουρουπώνει καὶ 5) γαληνεύει. Ἐτσι, ἐνὼ μετὰ πρώτη ματιὰ φαίνεται παράγωγο ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ἐπίθετο *χαλεπός*, οἱ σημασίες μετὰ τὶς ὁποῖες μᾶς εἶναι γνωστὸ στὰ διάφορα ἰδιώματα ἀποκλείουν κάθε ἐτυμολογικὴ σχέση ἀνάμεσα στὶς δυὸ λέξεις.

Ὁ Ἄγ. Τσοπανάκης⁸, πού, ὅπως φαίνεται, εἶχε ὑπόψη του μόνον τὴ σημασία «κοντεῦω νὰ σβῆσω», ἐπισήμανε τὴ δυσκολία πού παρουσιάζει ἡ παραγωγή τῆς λέξης ἀπὸ τὸ *χαλεπός*, καὶ ἐτυμολόγησε τὴ λέξη ἀπὸ τὸ *χαμηλώνω* > *χαμπλώνω* > *χαμπιλώνω* > *χαλιπώνω* > *χαλιπώνω*. Ὁ Β. Καλογεράς⁹ δέχεται τὴν ἐξέλιξη: *χαλεπός* + κατὰλ. -*ω* > *χαλεπός* > *χαλιπώνω* > *χαλιπώνω*. Ὁ Ν. Ἀνδριώτης φαίνεται ὅτι δέχεται κι αὐτὸς τὸ *χαλεπός* ὡς ἐτυμολογ. γιὰ τὸ «Lexikon der Archaismen» τὰ ἐξετάζει στὸ ἴδιο λῆμμα.

Ἡ λέξη μας πρέπει νὰ ἀνάγεται στὸ ρ. *ἀπολογώνω, σύνθετο ἀπὸ τὴν πρόθεση ἀπὸ καὶ τὸ ὄυσ. *λόγῃ*¹⁰ (πρβλ. *ἀπολογάω* καὶ *ἀπολογαίνω* πού, ὅπως μᾶς πληροφοροῦν τὸ Ἰστορικὸ Λεξικὸ τῆς Ἀκαδημίας, σημαίνουν: «ἐπὶ φαγητοῦ, ἀποβάλλω τὴν λόχην, τὴν φλόγα, τὴν θερμότητα, ἀποψύχομαι ὀλίγον 2) Μεταφ. ἐπὶ τραύματος, ὁποστήματος κττ. ἀποβάλλω τὴν φλόγωσιν»). Φωνητικὰ εἶχαμε τὴν ἀκόλουθὴ ἐξέλιξη: *ἀπολογώνω > *ἀπολαγώνω (πρβλ. *ἀπολογαίνω* > *ἀπολαγαίνω*¹¹) > *ἀπελαγώνω > *πελαγώνω (πρβλ. *ἀποστένω*)¹² > *χαλεπώνω*, μετὰ ἀντιμετάθεση (πρβλ. *λιχμάζω* > *χαλιμάζω*, «Ἀθηνᾶ» 45, σ. 354). Ὁ τύπος *χαλιπώνω* μπορεῖ νὰ προῆλθε ἀπὸ τὸ *χαλεπώνω* μετὰ κάφωση τοῦ ε ἢ κατευθεῖαν ἀπὸ τὸ *ἀπολαγώνω > *ἀπελαγώνω > **πιλαγώνω (πρβλ. *ἀποκοιμίζω* > *πικ'μίζω*)¹³ > *χαλιπώνω* μετὰ ἀντιμετάθεση.

Ἡ ἐτυμολογία αὕτη, πού δὲν παρουσιάζει φωνητικὲς δυσκολίες, ἐξηγεῖ ἄνετα ὅλες τὶς σημασιολογικὲς ἀποχρώσεις τοῦ ρ. Ἐτσι, ξέρομε πὺς ἢ φωτιά κοντεῦει νὰ σβῆσει, ὅταν

1. Ἰστορ. Λεξ. Ἀκαδ., τ. Β', σ. 626.

2. Πρβλ. *ἀποκοιμίζω* > *πικ'μίζω*, στὴν Πεντάπολη Σερρών.

3. N. Andriotis, Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten, Wien 1974.

4. N. Andriotis, ὁ.π.

5. Χρ. Γεωργίου, Τὸ γλωσσικὸ ἰδιῶμα Γέρμα Καστοριάς, Θεσσαλονίκη 1962.

6. Β. Καλογεράς, Χρονικὰ τῆς Χαλκιδικῆς, τευχ. 4, σ. 248.

7. N. Andriotis, ὁ.π.

8. Ἀγ. Τσοπανάκης, Διαλεκτικὰ Μακεδονίας, «Μακεδονικά» 5 (1961-1963) 457.

9. Β. Καλογεράς, ὁ.π.

10. N. Andriotis, ὁ.π.

11. Ἰστορ. Λεξ. Ἀκαδ., τ. Β', σ. 516.

12. Ὁ.π., τ. Β', σ. 587.

13. Στὴν Πεντάπολη Σερρών.

χάσει τη *λόχη*, πώς σουρουπώνει, όταν ο ήλιος χάσει τη *λόχη* του, πώς ο πόνος καλμάρει, όταν σταματούν οι *λοχιές* (= σουγλιές, από τὸ ρ. *λογεύω*) καὶ πώς, όπως ο πόνος, έτσι καὶ ὁ καιρὸς γαληνεύει.

Τὸ ρ. *χαλεπώνω*¹, ποὺ τὸ συναντοῦμε στὰ Φάρασα μὲ τὴ σημασία τοῦ «πτυχώνω, διπλώνω», εἶναι μᾶλλον ἄσχετο ἐτυμολογικά μὲ τὴ λέξη ποὺ ἐξετάζουμε καὶ θὰ πρέπει νὰ τὸ θεωρήσουμε παράγωγο τοῦ ἐπίθ. *χαλεπός*. Μιὰ ὑπόθεση, ποὺ θὰ γεφύρωνε τὸ σημασιολογικὸ χάσμα ποὺ χωρίζει τίς δυὸ λέξεις, εἶναι νὰ δεχτοῦμε πὼς τὸ ρ. *χαλεπώνω* ἀπὸ τὴν ἀμάρτυρη σημασία τοῦ στεναχωρῶ, τσακίζω ψυχικά, μετέπεσε στὴ σημασία τοῦ διπλώνω. Ἡ ὑπόθεση εἶναι σίγουρα τολμηρή, μὰ καμιά φορά, τὰ σημασιολογικὰ ἄλματα τῶν λέξεων εἶναι πιὸ τολμηρά.

Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν

ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΖΙΤΖΙΛΗΣ

1. Ν. Ἀνδριώτ η, Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Φαράσων, Ἀθήνα 1948, σ. 58